

KUML 2018

KUML 2018

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Jagtrelaterede ritualer i tidlig bondestenalder

Fund af tværpile i store gruber

AF KAREN POVLSEN

Tragtbægerkulturens rituelle liv har efterladt et righoldigt arkæologisk kilde materiale fra stortstensgravene og de såkaldte Sarupanlæg til de mere undseelige mosepotter. Alligevel dukker der jævnligt nye fund op, der bidrager til vores forståelse af kosmologi og ritualer i denne første agrare kultur i det sydskandinaviske område. I vinteren 2013/14 udgravede Nordjyllands Historiske Museum lokaliteten Indkilledalen i den sydlige udkant af Aalborg.¹ Her fandtes syv store gruber, hvis fundinventar var stærkt domineret af tværpile – 74 i alt. Herudover fandtes meget lidt andet materiale i gruberne, som dateres til tidligneolitisk og/eller tidlig mellemneolitisk tragtbægerkultur. De mange tværpile viser et fokus på jagt, og gruberne afspejler således et hidtil forholdsvist ukendt aspekt af tragtbægerkulturens rituelle liv. I det følgende vil lokaliteten blive præsenteret nærmere, og grubernes art vil blive diskuteret. Tværpilene analyseres og fremlægges med henblik på at bidrage til forståelsen af denne oldsagstype i neolitisk rituel kontekst, og fundet sættes i sammenhæng med andre rituelt betonedede pladser fra perioden.

Undersøgelsen – topografi og andre fund

Udgravningen foregik på sydvestsiden af en lille holm i en tidligere fjordarm kaldet Indkilledalen, som pladsen er navngivet efter. Undergrundsfladen, hvor gruberne fandtes, ligger omkring 7,2-8,0 m over dansk normalnul (DNN). Holmens højeste punkt ligger lidt nordøst for udgravningsfeltet omkring 9 m over DNN. Lige nord for holmen løber Indkildestrømmen, der i dag er et lille vandløb. Dalen ligger mellem to af de markante morænebakker, der præger Aalborgområdets landskab. Omkring holmen er dalbundens niveau mellem 6 og 6,5 m over DNN. Ved overgangen mellem meso- og neolitikum har vandstanden i området ligget mellem 6 og 7 m over DNN.² I tidlig mellemneo-

Fig. 1. Kort over Aalborgområdet med morænebakkerne farvet grå, mens de lave, fugtige områder er farvet grønne. Udgravningens placering er vist med sort stjerne. – ©Nordjyllands Historiske Museum.

Map of the area around Aalborg. Moraine hills are shown in grey, while low-lying wetland areas are shown in green. The location of the site is marked with a black star.

litikum har vandstanden været lavere, og sandsynligvis har dalen ikke længere været fjord på dette tidspunkt, men dalbunden må have stået fugtig (fig. 1).

Udgravningen på pladsen afslørede aktivitetsspor i mindst to faser. Den yngste bebyggelse på stedet er fra sen enkeltgravskultur/tidlig senneolitikum. Det drejer sig om et nord-syd orienteret toskibet langhus og tre små bygninger, der har været et- eller treskibede. Tomterne af disse strukturer bestod alle af tre sæt stolpehuller med sætbredder på omkring 2 m eller mindre. Langhuset er fremlagt i en anden sammenhæng.³

Pladsen bar præg af en bebyggelsesfase fra tidlig mellemneolitisk tragtbægerkultur. Et kulturlag fra denne fase, som må have dækket hele fladen, var for en stor dels vedkommende forsvundet ved pløjning, men rester af det fandtes stadig i mange af pladsens anlæg og gjorde det vanskeligt at skelne mellem anlæg fra denne fase og fra den senere. Der blev ikke konstateret bygninger fra tidlig mellemneolitisk tragtbægerkultur i udgravningsfeltet. En mulig jordfæstegrav kan dog være fra denne fase. På gravbunden fandtes en ravperle. Fylden

var mørk og indeholdt enkelte stykker keramik, herunder et randskår med krydsende skråkravering (fig. 2 a) og et randskår med tandstoksornamentik. Mængden af keramik var generelt ikke stor, men der fandtes rester af et helt nedsat lerkar i en lille grube kun stor nok til at rumme karret. Der er tale om et tragtbæger med en forholdsvis markant skulder (fig. 2f, g). Under randen løber en horisontal dobbelt vinkellinje, og skulderen og det øverste af bugen har vertikal afstribning. Samme slags ornamentik går igen på flere kar repræsenteret på pladsen. Hos Koch optræder denne ornamentikkombination på kartyper dateret til MN Ib og MN II, den ene type kan dog ikke udelukkes at fortsætte i senere faser af MN.⁴ Desuden findes et mindre antal skår med lodrette bånd udfyldt med tandstok og lynlåsmotiv (fig. 2b, c). Tandstok går igen på flere kar, hertil kommer cardium og tosnoet snor (fig. 2d, e). På Saruppladsen er tosnoet snor en af de definerende teknikker for TN II-fasen, mens lynlåsbånd er et definerende element for MN Ib-fasen. Tandstok forekommer her tidligst

Fig. 2. Keramik fra pladsen. a er fra fylden i en mulig jordfæstegrav, b, c, d og e er fra gruber relateret til bebyggelsen af pladsen, mens f og g er fra et helt nedsat kar. – Foto: Nordjyllands Historiske Museum.

Pottery from the site. a is from the fill of a possible inhumation grave, b, c, d and e are from pits related to the Middle Neolithic settlement at the site, while f and g are from an intact, deposited vessel.

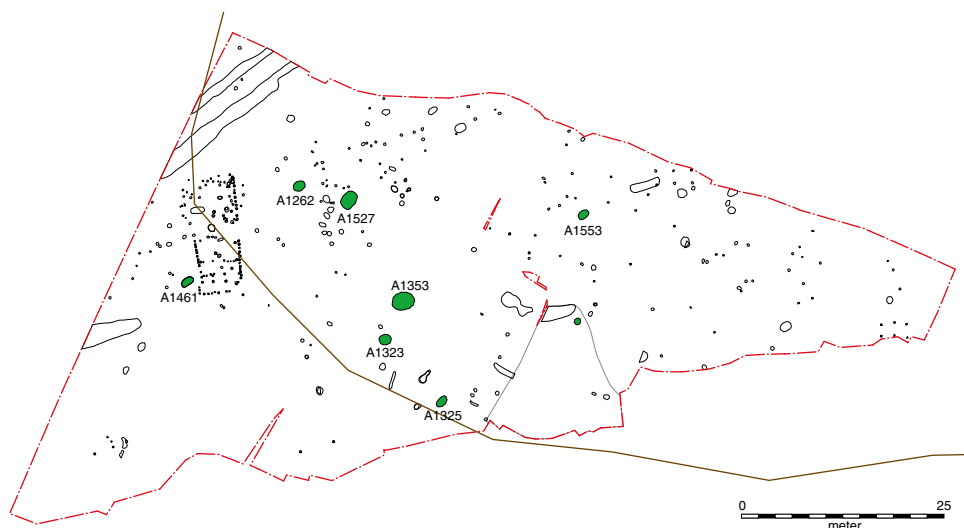

Fig. 3. Oversigtsplan over udgravningen. De syv gruber med tværpile er farvet grønne, og deres anlægsnumre er vist. En ottende grube, der havde samme karakter som gruberne med tværpile, er farvet grøn, men ikke forsynet med anlægsnr. Med brun streg er vist kote 8 linjen, taget fra 4 cm kort.

Plan of the excavation. The seven pits containing transverse arrowheads are marked with their feature number and shown in green. Another pit that resembled those containing transverse arrowheads is also shown in green but with no feature number.

i MN Ib, men er hyppigst i MN II og III. Tandstok er meget væsentlig i den nordjyske Ferslevstil, der begynder i MN II.⁵ Med enkelte tekniske afvigelser minder ornamentikken meget om den fra Hanstedgård i Østjylland, der er dateret til MN I.⁶ Tre skår danner en næsten hel karprofil af en skål med kort hals og blød skulder. Under randen er en vandret indridset linje over en lille vinkellinje, hvorunder der igen findes en vandret linje og en vinkellinje. Bugen er ornamenteret med store vinkler i en indridset linje flankeret af linjer i buestik. Der kunne være tale om en variation af de store vinkler, der optræder på bugen på nogle af karrene fra Ferslev.⁷ På denne baggrund anses det for sandsynligt, at pladsen har været i anvendelse i MN I, men dateringen kan være bredere mod TN II og de senere faser af mellemneolitikum.

Fem af de syv gruber lå på et nordnordvest-sydsydøstligt strøg uden at ligge på linje. Der er ca. 33 m fra den nordvestligste til den sydøstligste. Derudover lå en grube vest for strøget og endnu én øst for. Der er ca. 50 m mellem den vestligste og den østligste grube (fig. 3).

Gruberne

De syv gruber havde afrundede former og var mere eller mindre aflange i fladen. De fem af dem var orienteret tilnærmelsesvist NØ-SV, mens de to øvrige havde en mere øst-vestlig orientering. Den største målte ca. 2,6x2,2 m, den mindste ca. 1,2x1,0 m. De var mellem 52 cm og 90 cm dybe. Bunden kunne være afrundet, flad eller tilnærmelsesvist spids. Fylden bestod dels af lyst gråt sand dels af undergrundslignende materiale. Gruberne indeholdt generelt en eller flere mørkere grå horisonter nogle steder tydeligvis med trækul. I toppen af tre af gruberne sås et mørkt lag. I to af tilfældene indeholdt det mørke top lag oldsager, og i et af disse top lag fandtes keramik, der knytter det til den mellemneolitiske bosættelse på stedet. Den del af gruben, hvori der fandtes mørkt top lag, kunne være op til 25 cm dyb (fig. 4-5).

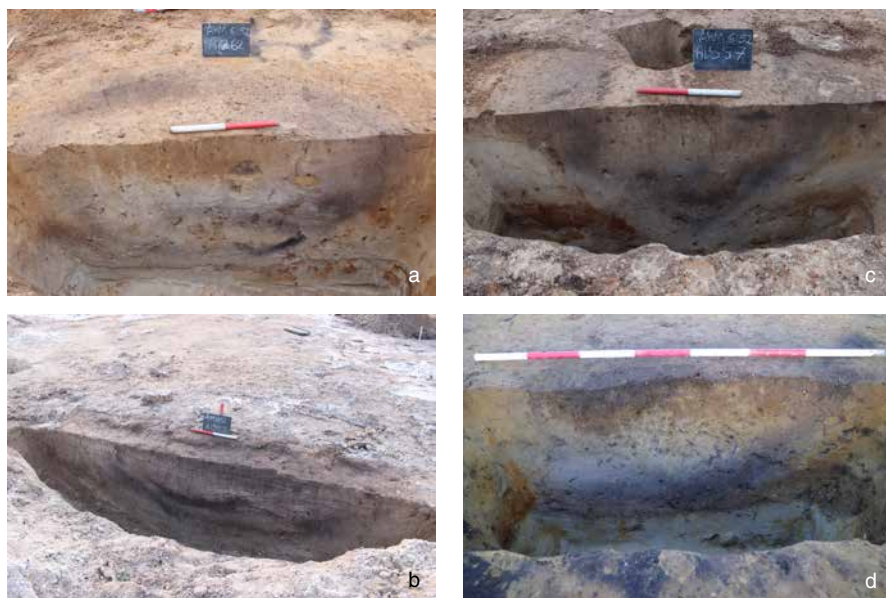

Fig. 4. Profilmfotos af fire af gruberne. Øverst til venstre A1262, øverst til højre A1353, nederst til venstre A1557 og nederst til højre A1553. Om A1353 må det bemærkes, at den viste profil ikke lå gennem den dybeste del af gruben, der spidsede til som A1527. – Foto: Nordjyllands Historiske Museum.

Photos of sections through four of the pits. Top left A1262, top right A1353, bottom left A1527, bottom right A1553. The section through A1353 appeared not to cut the deepest part of the pit, which was funnel-shaped like A1527.

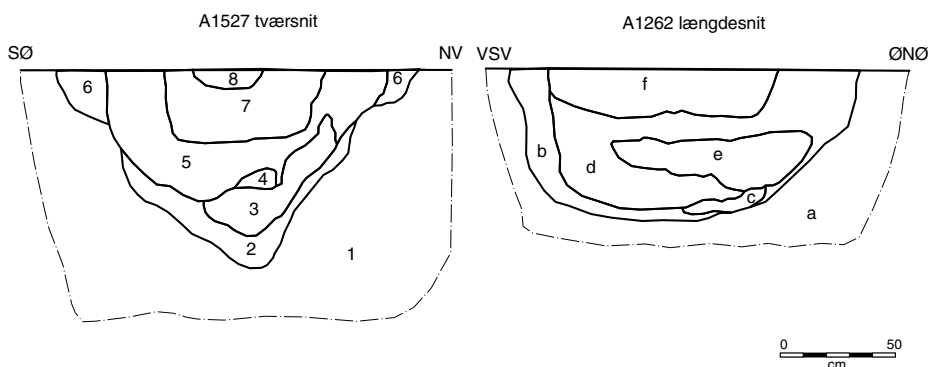

Fig. 5. Profiltegninger af A1527 og A1262. Fyldbeskrivelser: 1. Undergrund: Gult til gulbrunt sand med kraftige udfældningslag begyndende ca. 50 cm under fladen. 2. Mørkt gråbrunt til sort sand med små trækulsstumper. 3. Lyst gråt til brungråt sand. 4. Mørkt gråbrunt sand. 5. Lyst gråt til brungråt sand. 6. Gråbrunt sand. 7. Gult til gulbrunt sand. 8. Mellem brungråt sand. a. Undergrund: Gult til gulbrunt sand, over mod gråhvidt ned- efter. b. Lyst gråt til brungråt sand præget af mange tynde lag. c. Gråsort sand. d. Gråhvidt til lyst brungråt sand. e. Lyst gråt til brungråt sand præget af mange tynde lag. f. Gult til gulbrunt sand.

Section drawings for A1527 and A1262. A1527 was sectioned transversely, while A1262 was sectioned longitudinally. Descriptions: 1. Subsoil: Yellow to yellowish-brown sand with marked iron precipitations from 50 cm downwards. 2. Dark greyish-brown to black sand containing small pieces of charcoal. 3. Light grey to brownish-grey sand. 4. Dark greyish-brown sand. 5. Light grey to brownish-grey sand. 6. Greyish-brown sand. 7. Yellow to yellowish-brown sand. 8. Brownish-grey sand. a. Subsoil: Yellow to yellowish-brown sand turning greyish-white with depth. b. Light grey to brownish-grey sand with numerous thin layers. c. Greyish-black sand. d. Greyish-white to light brownish-grey sand. e. Light grey to brownish-grey sand with numerous thin layers. f. Yellow to yellowish-brown sand.

A1353 var den første af gruberne, der blev undersøgt. Her blev fylden i den ene side af snittet soldet, uden at der blev gjort fund. Herefter blev fylden fra resten af snittet ikke soldet lige så lidt som fylden fra flere andre gruber. I den vestligste af gruberne A1461 blev al fylden soldet ud fra en antagelse om, at der kunne være tale om en grav. Her fremkom ti tværpile. Efter dette blev den opgravede fyld fra de allerede snittede gruber soldet, hvor det var muligt. Nogle af gruberne var i mellemtiden blevet dækket til med muld. I disse tilfælde blev mulden afrømmet igen, den tilbageværende del udgravet, og fylden soldet. Det betød, at det kun var tre af gruberne, hvor al fylden blev soldet. Andelen af soldet fyld og antal tværpile for de enkelte gruber fremgår af tabel 1.

Tværpilene fandtes spredt i fylden og forekom således både i de øvre lag og helt ned mod bunden. Dog fandtes ingen pilespidser i de mørke toplag. Fra gruben A1461 kommer syv rødpatinerede pilespidser og tre upatinerede (fig. 11). De upatinerede er fundet i midten til de øvre dele af fylden i den

Grube	Andel soldet	Antal pile fundet
A1262	Al fyld soldet	11
A1323	Omkring halvdelen soldet	10
A1325	Over tre fjerdedele soldet	12
A1353	Over tre fjerdedele soldet	17
A1461	Al fyld soldet	10
A1527	Al fyld soldet	11
A1553	Omkring halvdelen soldet	3

Tab. 1. Tabel over andelen af soldet fyld og antal tværpile for de enkelte gruber.

Table showing the proportion of sieved fill and the number of transverse arrowheads recovered from the individual pits.

nordøstlige del og er generelt mere regulære end de rødpatinerede, hvoraf de seks er fundet i bundlaget og den syvende omkring midten af fylden i den sydvestlige del. Under udgravningen af gruben A1262 blev det iagttaget, at der ikke fremkom tværpile i det øverste lag (lag f, fig. 5), og i den nordlige del primært fra lag d eller e. Fra de øvrige gruber er der desværre ikke gjort sådanne iagttagelser af, hvor pilene hørte til i de lyse lag.

Ud over de 74 tværpile talte fundene i alt 54 afslag, 1 skraber, 1 flække, 5 små stykker keramik og 1 forstenet søpindsvin. Dette er dog opgjort uden at medregne fundene fra de mørke toplag i de gruber, hvor der var fund her. Forholdet mellem tværpile og afslag varierede mellem gruberne. Der kunne være op til knap dobbelt så mange afslag som tværpile, men der kunne også være meget færre afslag end tværpile. Kun et af lerkarskårene er ornamenteret. Der er tale om et bugskår, som er ornamenteret med tætsiddende parallelle lodrette furestik, og i brudkanten over ornamentet ses antydningen af en vandret linje i samme teknik (fig. 6 a). Furestik er et væsentligt ornament i Vollingstil, mest udtalt i den sene del.⁸ Furestikornamentet fra Indkilledalen har et noget finere udtryk end dem fra Volling-graven og Tolstrup III, og på det lille skår ses ikke spor af en vekslen mellem linjer og blanke felter, som optræder på keramikken fra disse pladser.⁹ Alligevel er det en oplagt mulighed, at skåret skal dateres til tidlignolitikum.

Som nævnt fandtes et mørkt toplag i to gruber. I en af dem bestod fundmaterialet i toplaget af 19 flintafslag, 3 blokfragmenter og 1 skraber. I den anden bestod fundmaterialet i toplaget af 140 flintafslag, 1 blok, 1 skraber og 11 stykker keramik, hvoraf 2 var ornamenterede, det ene med skrå tandstok under randen (fig. 6 b), det andet med stregornamentik i to retninger (fig. 6 c). Ud over de syv gruber med tværpile fandtes en enkelt grube af samme karakter, men uden fund.

Fra tre af gruberne lykkedes det at udtage materiale, der var egnet til C14-datering, fra de grå horisonter. Der blev foretaget i alt seks C14-dateringer, hvoraf de fem faldt i ældre Ertebøllekultur, mens den sjette faldt i Maglemosekultur.¹⁰

Fig. 6. Keramik fra gruberne med tværpile. a er fra A1527, hvor der ikke var et mørkt top lag. b og c er fra det mørke top lag i A1325. – Foto: Nordjyllands Historiske Museum.

Pottery from the pits containing transverse arrowheads. a is from A1527 which had no dark layer at the top. b and c are from the dark layer at the top of A1325.

Dette gav anledning til overvejelser over, hvorvidt der var tale om rodvælttere med et meget atypisk ældre Ertebølle materiale og dyrenedført keramik. At der optræder mørke top lag med umiskendeligt mellemneolitisk materiale må dog enten betyde, at nogle af gruberne stadig har stået delvist åbne, da den mellemneolitiske bebyggelse på stedet begyndte, eller at disse gruber er gravet op igen i mellemneolitikum. Begge dele ville være usandsynligt, hvis fyldskifterne var opstået omkring 2000 år tidligere, end fylden i toppen blev deponeret. Snarere må det daterede trækul stamme fra aktiviteter eller naturlige hændelser på holmen i mesolitikum. Tilhørende oldsager har ikke kunnet påvises. Hullerne efter vindfældede træer kan antage forskellige former, der delvist er betinget af rodtypen for det faldne træ. Hvor nogle træer har såkaldt skiverod, der primært breder sig ud i horisontal retning, har andre træer hjerterod eller pælerod, der breder sig både nedad og mod siderne. Et træ med skiverod vil tage forholdsvist meget af jordoverfladen omkring med sig, når det falder, og typisk efterlade et hul, der er stort i fladen i forhold til dybden.¹¹ Fyldskifterne med tværpilene er alle forholdsvist dybe i forhold til udstrækning. Hvis der er tale om rodvælttere, må det altså være af typen med hjerterod eller pælerod. I sådanne dybe rodvælttere skubber den kraftige rod gerne rundt på sedimenterne i forbindelse med faldet, hvorved der let opstår en skrå til lodret stratigrafi i dele af anlægget. På Saruppladsen er en sådan stratigrafi iagttaget i de dybe D-formede rodvælttere.¹² Skrå og lodret stratigrafi er ikke iagttaget i fyldskifterne med tværpilene i Indkilledalen. Det må dog bemærkes, at de fleste af fyldskifterne er snittet i længderetningen, og at den skrå til lodrette stratigrafi bør optræde i tværsnit. I fyldskifterne A1527 og A1461 blev der dog anlagt

tværsnit. I A1527 sås en tilnærmelsesvis tragtformet profil, hvor et lyst gråt lag kunne iagttages i bunden og hele vejen op langs siderne. I fladen optrådte samme farve langs hele anlæggets kant. I dets midte bestod fylden af lyst undergrundslignende materiale. Fyldskiftet var 86 cm dybt og havde et tværsnit på ca. 160 cm (fig. 4 nederst til venstre). Både hvis der var tale om, at træet var væltet helt eller kun delvist, ville det være vanskeligt, at en så forholdsvis symmetrisk aflejring skulle opstå i tværsnit.¹³ A1461 var rundbundet, og her var lagene også symmetrisk aflejret i tværsnit. Derfor anses det for sandsynligt, at der er tale om gruber anlagt af mennesker. På baggrund af lighederne mellem fyldskifterne og deres indhold antages det, at de øvrige også er menneskeskabte. De vandrette horisonter i gruberne kunne tolkes som spor af genopgravninger.

Er fundmaterialet i gruberne forsætligt deponeret, eller er der tale om et særligt inventar, der har ligget på overfladen før grubernes anlæggelse? Fordelingen mellem tværpile og anden flint er meget usædvanlig i forhold til bopladsfund, hvor andelen af flintaffald normalt overstiger andelen af tværpile mange gange.¹⁴ Dog kunne man forestille sig, at efterladenskaberne på en jagtstation ville give en anden fordeling. Skulle pilespidserne være kommet tilfældigt ned i gruberne ved deres anlæggelse, har det dog krævet en overordentlig stor mængde tværpile på overfladen oprindeligt. I pladsens øvrige anlæg er der i alt fundet én tværpil. At der på noget tidspunkt skulle have været store mængder på overfladen er derfor ikke sandsynligt. Den stærke dominans af tværpile i grubernes inventar taler derimod for, at der er foregået en bevidst deponering. For Saruppladser er det blevet foreslået, at hvad der tidligere er blevet tolket som mellemneolitisk opfyld i toppen af systemgrave nærmere skal forstås som den yngste genopgravning og deponering her.¹⁵ Det samme kunne være tilfældet, hvor der er fundrige toplag i Indkilledalen.

Dateringen af grubernes anlæggelse kan ikke fastslås med sikkerhed. Fyldens lyse farve, der står i modsætning til en mørk farve i resten af pladsens anlæg, tyder på, at gruberne er anlagt før, der var dannet væsentligt kulturlag på pladsen. På systemgravspladsen Aalstrup er det dog set, at særligt udvalgt materiale er brugt til opfyldning af systemgravene.¹⁶ Hvis noget lignende har været praktiseret i Indkilledalen, kan manglen på materiale fra kulturlaget ikke tages til indtægt for grubernes tidsstilling. Det enkelte ornamenterede skår, der er fundet i grubernes lyse lag, kunne pege mod en datering til TNII, men det er vanskeligt at konkludere ud fra et enkelt skår. Desuden er det ikke en selvfølge, at gruberne er samtidige. Med forbehold for eventuel udvælgelse af opfyldsmateriale i gruberne anses det for sandsynligt, at gruberne er anlagt før eller i starten af den tidligste bosættelse på stedet. I så fald er gruberne senest anlagt i MNI, og en datering til tidligneolitikum kan absolut ikke udelukkes.

Tværpilene

I gruberne blev som nævnt fundet i alt 74 tværpile. 25 af pilespidserne har konvekse smalsider som N.H. Andersens type 28.2 (eksempel fig. 8 b). Ligesom på Sarup er denne type altså den mest hyppige. 16 pilespidser har to rette sider som N.H. Andersens type 28.3 (eksempel fig. 8 d). På en enkelt pilespids mødes de to sider i en spids nakke som N.H. Andersens type 28.4.¹⁷ Dertil kommer 12 pilespidser med en konkav og en ret smalside (eksempel fig. 8 c). I det hele taget ser typerne med konkave smalsider og rette smalsider ud til at flyde sammen. 13 pile har næsten rette sider indtil en udsvajning tæt på æggen svarende til Beckers type 1b (eksempel fig. 8 e).¹⁸ De resterende pilespidser er for irregulære til klassifikation. Størstedelen af pilespidserne er lavet på afslag, mens op til femten muligvis er lavet på regulære flækker. En enkelt er lavet på et afslag af en frost-afsprængning, mens to andre også mangler rygge på dorsalsiden. Begge disse er små og tynde pile. Brugen af skiver til fremstilling af afslag til tværpilene har således været sparsom. Afslagene fra gruberne omfattede ikke rester af bikonvekse afslag eller skælhuggede skiver. Tværpile lavet på bikonvekse afslag er karakteristiske for regionen i den tidlige Ertebøllekultur, hvor C14-dateringerne fra gruberne falder, men optræder også i neo-

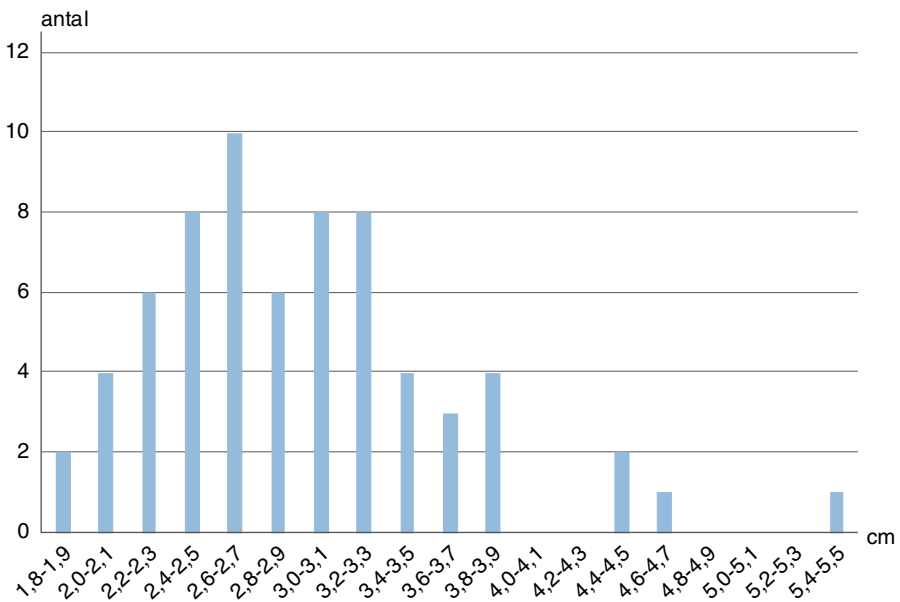

Fig. 7. Histogram over pilenes længder.

Histogram showing the lengths of the transverse arrowheads.

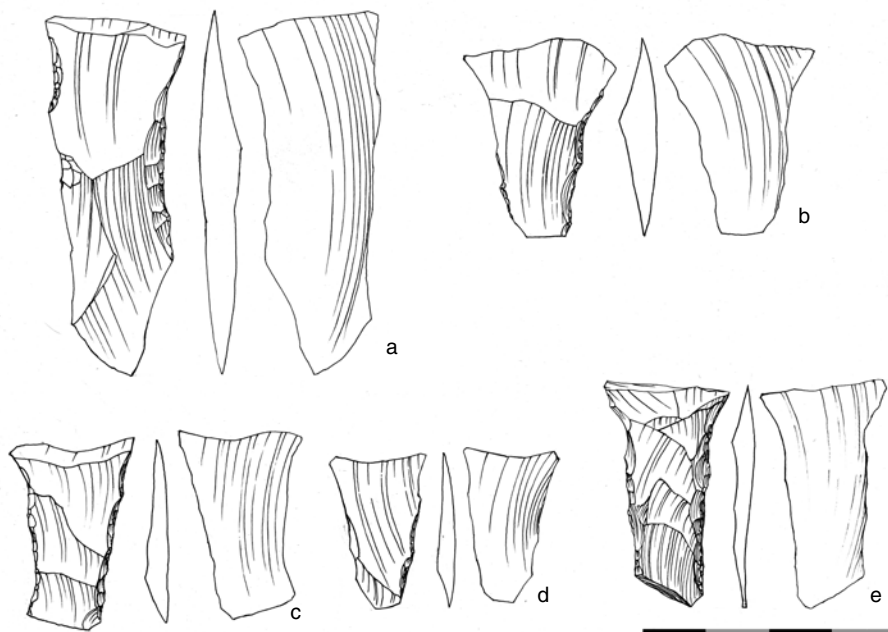

Fig. 8. Tegning af udvalgte tværpile. – Tegning: Jeppe Boel Jepsen.

Drawing of selected transverse arrowheads.

litikum.¹⁹ Alt i alt er der ikke noget i tværpilematerialet, der taler imod en datering til tidligeolitisk og/eller tidlig mellemneolitisk tragtbægerkultur. Fem pilespidser har ægvinkler på over 10°, hvilket ud fra Vang Petersens definitioner gør dem til skæve tværpile. Knap halvdelen af pilene falder inden for, hvad han definerer som smalæggede tværpile.²⁰ Begge disse sidstnævnte variable har betydning i mesolitisk sammenhæng, men hvorvidt det samme gør sig gældende i neolitisk sammenhæng er et åbent spørgsmål.

Det store flertal af pilespidserne er mellem 1,9 cm og 3,9 cm lange. Tre ligger i intervallet 4,5-4,6 cm, mens en enkelt er 5,5 cm lang (fig. 8 a).²¹ Vang Petersen definerer særligt store tværpile som pile med lang diagonal over 4,5 cm og kort diagonal over 3,0 cm, hvilket de fire store pilespidser som de eneste opfylder. Tværpile i denne kategori kaldes af og til bjørnepile.²² Pilespidsernes længde fremgår af fig 7. Gennemsnitlængden for pilespidserne er 3,0 cm. Hvis de fire store pilespidser tages fra, er gennemsnittet 2,8 cm. Den gennemsnitlige afvigelse fra gennemsnitlængden (standardafvigelse for længde) for alle pilespidserne er 0,69 cm (fig. 7).

Fra Ertebøllepladsen Norslund i Østjylland samt den tidligeolitiske langedlandske plads Stengade findes opgørelser af tværpilenes dimensioner.²³ Heraf ses

Plads	Antal målte pilespidser	Gennemsnitslængde, cm	Standardafvigelse for længde, cm
Indkilledalen	67	3,0	0,69
Stengade I	42	2,0	0,35
Stengade II	27	2,3	0,53
Norslund lag 2	122	1,7	0,30
Norslund lag 3	60	2,3	0,75

Tab. 2. Sammenlignende tabel over tværpilælængder i Indkilledalen, Stengade og Norslund. Værdierne for Stengade og Norslund er beregnet ud fra histogrammer, der er vist i publikationerne af pladserne. Især for Norslund, hvor der er mange pilespidser, var histogrammerne svære at aflæse, og værdierne er derfor forbundet med en vis usikkerhed.

Table comparing the lengths of transverse arrowheads recovered from Indkilledalen, Stengade and Norslund. The values for Stengade and Norslund are taken from histograms in the publications of these sites. The histograms were hard to read precisely, especially in the case of Norslund, and the values are not therefore entirely precise.

det, at længdeintervallerne for pilespidserne fra Indkilledalen ligger markant anderledes end for Norslund og Stengade, hvor flertallet af tværpilene var mindre end 2 cm lange og kun enkelte var over 3 cm lange. I tabel 2 ses en sammenligning af længdemålene for tværpilene fra Indkilledalen, Norslund og Stengade. Det fremgår af tabellen, at gennemsnitslængden for pilespidserne fra Indkilledalen er væsentlig større end på Norslund og Stengade. Standardafvigelsen for længden ligger dog i nærheden af både Stengade II og Norslund lag 3. Antallet af pilespidser på Stengade er ikke stort, og tilfældigheder kan derfor spille kraftigt ind på den høje standardafvigelse. Alligevel må det antages, at den variation, der ses i længden af pilespidserne fra Indkilledalen, ikke er ualmindelig. Stengade I og II dateres til henholdsvis TNC og TNB.²⁴ Derfor antages det, at pladsen ikke er så fjernt fra Indkilledalen i tid. Alligevel ligger pilespidsernes størrelse fra Stengade tættere på Ertebøllepilene fra Norslund. Dette vil jeg vende tilbage til.

Pilespidsernes ægbredde ligger mellem 1,1 cm og 2,6 cm. Gennemsnittet ligger på 1,8 cm. For de fire store pilespidser ligger ægbredderne mellem 1,8 og 2,2 cm. Ligesom på Norslundpladsen varierer nakkebredden af tværpilene væsentlig mindre end ægbredden, sandsynligvis som følge af at skæftningen har stillet visse krav til pilespidsernes nakkeender.²⁵ Tværpilenes maksimale tykkelse er mellem 2 mm og 7 mm, med 5 mm som den hyppigste tykkelse. 19 pilespidser er over 5 mm tykke.

Pilespidserne er helt overvejende retoucheret fra ventralsiden. En enkelt er retoucheret fra dorsalsiden, og en enkelt er blevet retoucheret fra ventralsiden på den ene smalside og fra dorsalsiden på den anden smalside. Syv pilespidser

har modtaget retouch fra begge sider på en af smalsiderne. Det er typisk ret tykke smalsider, der har denne dobbeltsidede retouch.

De fleste af pilene er fremstillet, så pilens længdeakse ligger på tværs af slagets retning for det afslag, de er lavet af. Dog er nogle fremstillet med længdeaksen for pilen skævt på slagretningen for råemnet. Denne skævhed optræder mest udpræget i grube A1262, hvor 5 af de 11 pile har en længdeakse, der er skæv på slagretningen for det afslag, de er lavet af.

Det generelle indtryk af pilespidserne er, at de er grove og uregelmæssige, og i nogle tilfælde kan man være i tvivl om, hvad der er æg og nakke. Dog findes også ganske fine eksemplarer. Pile med et groft udtryk optræder i alle gruber, men der er alligevel en smule forskel på de forskellige kontekster. Gruben A1262 indeholdt næsten udelukkende store grove pile (fig. 9). Her ligger gennemsnitslængden på 3,4 cm. Pilespidserne i gruben A1527 havde et noget finere udtryk (fig. 10). Gennemsnitslængden her var 2,7 cm, og fire af de 11 pilespidser havde rette parallelle smalsider og udsvajet æg. Inventarerne fra de øvrige gruber fordeler sig et sted herimellem. Dog er gruben A1553 undtaget. De kun tre tværpile herfra var særlig små og tynde, men det bør tilføjes, at kun halvdelen af fylden fra denne grube er soldet. Som nævnt i afsnittet om gruberne, blev der i gruben A1461 fundet pilespidser

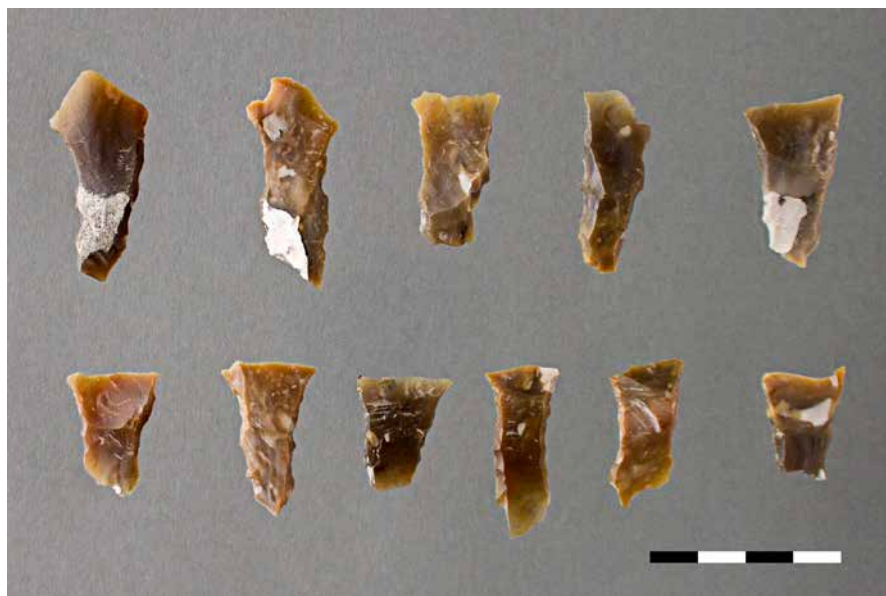

Fig. 9. Tværpile fra grube A1262. – Foto: Nordjyllands Historiske Museum.

Transverse arrowheads from pit A1262.

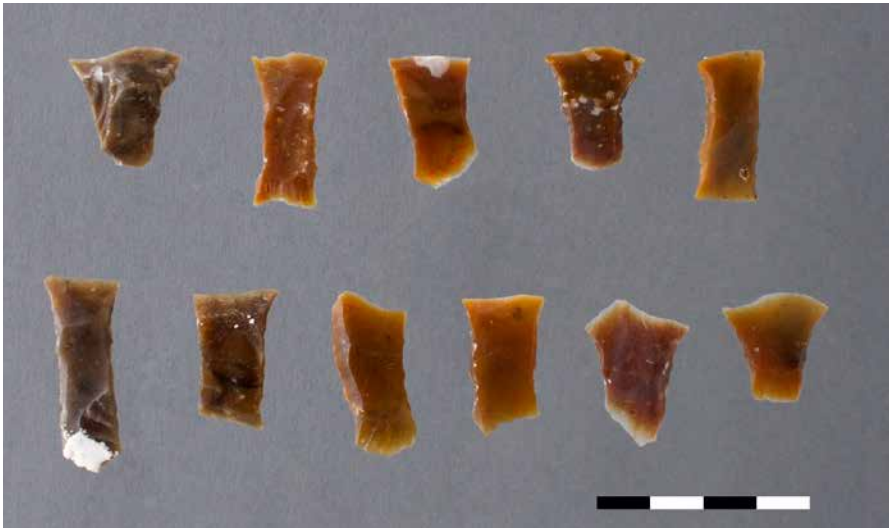

Fig. 10. Tværpile fra grube A1527. – Foto: Nordjyllands Historiske Museum.
Transverse arrowheads from pit A1527.

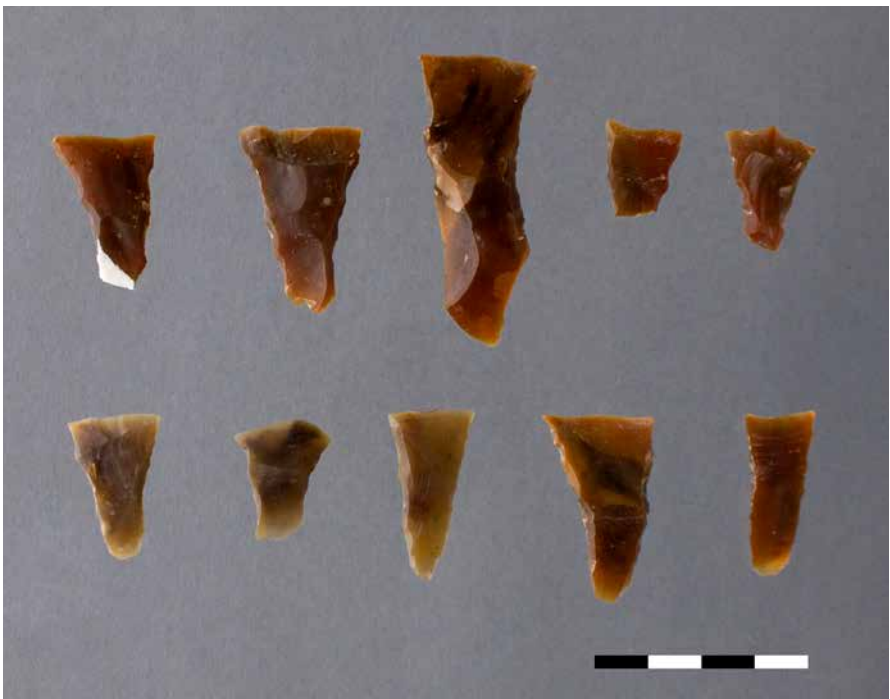

Fig. 11. Tværpile fra grube A1451. – Foto: Nordjyllands Historiske Museum.
Transverse arrowheads from pit A1451.

med forskellig patina i forskellige dele af gruben. Der var syv rødpatinerede pilespidser og tre upatinerede (fig. 11). De upatinerede fandtes i midten til de øvre dele af fylden i den nordøstlige del og er generelt mere regulære end de rødpatinerede, hvoraf de seks er fundet i bundlaget og den syvende omkring midten af fylden i den sydvestlige del. Her er det en mulighed, at der er tale om mindst to forskellige nedlæggelser i gruben, hvor de upatinerede pilespidser antages at høre til den seneste nedlæggelse. Fra de øvrige gruber tillader iagttagelserne under udgravningen desværre ikke at adskille forskellige mulige nedlæggelser, men den spredte forekomst gennem stratigrafien kunne antyde, at ikke alle pile er kommet ned på en gang.

Pilespidserne blev undersøgt for beskadigelser af æggen, der kunne være relateret til brug. På 12 pilespidser fandtes en beskadigelse af æggen. Alle ægskaderne er ensidige, og de fleste af dem meget små. De kan således ikke iflg. Fischer m.fl. betegnes som projektildiagnostiske afsprængninger.²⁶ Tre tværpile har store ægafsprængninger, der tydeligvis er gamle og kan være skudskader, dog uden at være projektildiagnostiske. Ud fra skudeksperimenter med flintspidser fandt Fischer m.fl., at 41% af tværpile, der er blevet skudt ind i dyr, vil vise makroskopiske projektildiagnostiske afsprængninger. En undersøgelse af tværpile fra bopladsfund viste dog meget lavere forekomster af disse beskadigelser. Forfatterne foreslår, at en del af de tværpile, der findes på bopladserne, blev produceret for aldrig at blive skudt afsted.²⁷ Det samme kunne muligvis i endnu højere grad være tilfældet for tværpilene fra Indkilledalen.

Er tværpilene blevet fremstillet specielt til deponering i gruberne, eller er det et helt almindeligt udvalg af pilespidser, der er blevet nedlagt? De tre beskadigede pilespidser viser, at pilespidserne ikke skulle være hele for at blive deponeret. Den meget irregulære karakter, som nogle af pilespidserne har, kunne lede til den tanke, at formkravene til tværpilene deponeret i gruberne ikke har været høje, og at de måske er produceret med nedlæggelse snarere end jagt for øje. At nakkeenderne har mere konforme mål end æggene viser dog, at man stadig har taget hensyn til skæftning eller i hvert fald til den konvention, at en tværpil skal kunne skæftes. Hvorvidt pilespidserne har været skæftede og er nedlagt sammen med andet jagtmateriel af organisk materiale kan desværre ikke afgøres pga. bevaringsforhold og udgravningsmetode.

Sammenligningen af længdemålingerne af tværpilene fra Norslund, Stengade og Indkilledalen viste større overensstemmelse mellem pilespidserne fra Stengade og Norslund end stykkerne fra Indkilledalen, til trods for at Stengade tidsmæssigt sandsynligvis ligger nærmere Indkilledalen. Dette kan enten skyldes

regionale variationer, eller at inventaret fra Indkilledalen skiller sig ud af andre årsager, f.eks. at pilespidserne her indgår i en rituel kontekst. Det er muligt, at der både for pilespidsernes størrelse og udformning var forskel på, hvad der anvendtes i rituel og domestisk sammenhæng. For at kunne konkludere noget om dette er det nødvendigt med væsentlig flere data om pilespidser fra neolitisk bopladskontekst, og helst også fra rituel kontekst. Tværpile fra megalitgrave kunne her være en mulighed.

Tværpile og rituelle jordarbejder

Nedlæggelse af tværpile kendes i meget begrænset omfang fra andre lokaliteter. På pladsen Ørvadgård ved Lystrup nord for Aarhus er der fra overgangen mellem sen Ertebøllekultur og tidlig tragtbægerkultur fundet en grube med 21 retoucherede flækkestykker, der minder om tværpile, men er usædvanligt brede. Gruben indeholdt kun få andre fund.²⁸ Lidt øst for Ørvadgård er der på pladsen Aldersro fundet seks tværpile i en udtørret kilde. Der blev ikke fundet andet kulturmateriale i denne kilde. De seks pilespidser karakteriseres som groft tildannede. Kilden fandtes i et område med flere udtørrede kildevæld. Fund i dette område viste, at det har været benyttet til rituelle aktiviteter fra tidlig tragtbægeretid og ind i enkeltgravstid.²⁹

Ud fra de betragtelige størrelser af gruberne med tværpile i Indkilledalen er det nærliggende at sætte fundet i relation til de samtidige pladser, hvor store jordarbejder blev udført i en rituel kontekst. Rituel betonedede jordarbejder kendes fra de samtidige Sarupanlæg, men også fra pladser hvor genopgravede grøfter eller gruber ikke indgår i den klassiske velordnede afgrænsning af et næs eller en bakketop. Til eksempel fandtes på pladsen Triwalk i Mecklenburg-Vorpommern gruber af rituel karakter på en række.³⁰ En lignende gruberække kan være repræsenteret på Markildegård på Sydsjælland, selvom det er blevet foreslået, at der kan være tale om en del af et meget stort Sarupanlæg. Gruberne her ligger på grænsen mellem et vådområde og en bakkekam.³¹ Ved Aalstrup i Østjylland fandtes gruber og grøfter i tilsyneladende virvar i et 30-40 m bredt bånd, der sandsynligvis afskærer et næs. Det er en mulighed, at den tidlige fase af dette systemgravsanlæg har lignet Indkilledalen i den måde, gruberne var placeret. Den tidligste fase af systemgravene ved Aalstrup dateres til TNI.³² I Skejby ved Aarhus er der fundet et større kompleks af genopgravede gruber, der er anlagt ned til et vandførende lag i undergrunden, der har skabt kilder. Gruberne er brugt til deponeringer og er hurtigt blevet genopfyldt.³³ På Lystrup Kildevang I, også ved Aarhus, fandtes gruber anlagt sporadisk i periferien af en bakke. Gruberne på sidstnævnte plads er fortolket som rituelle på baggrund af

forekomsten af standardiserede fundsammensætninger og genopgravninger. Kildegruberne ved Skejby indeholdt Fuchsbergkeramik, mens keramikken på Kildevang I er i tidlig Vollingstil.³⁴ I forhold til disse pladser og de mere regulære Sarupanlæg er fundmaterialet fra de store gruber i Indkilledalen meget ensidigt.

Fundmæssigt ligger Indkilledalen altså op ad kildeofret på Aldersro, men anlægsmæssigt er det i slægt med pladser med genopgravede gruber og grøfter. Rasmussen og Skousen påpeger, at tragtbægerkulturens rituelle pladser kan deles i to grupper: de, der er knyttet til naturen – ofte vand – og de, der er knyttet til det sociale – forfædrene. De klassificerer megalitgrave og Sarupanlæg i den anden kategori, og vådbundsofferinger som bl.a. nedsættelse af mosepotter i den første. Skejby knyttes naturligt nok til den første kategori, og de foreslår, at Lystrup Kildevang også skal placeres her pga. beliggenhed nær mulige kilder.³⁵ Accepteres Lystrup Kildevang i naturkategorien på baggrund af beliggenhed, må der dog også accepteres en flydende overgang mellem de to kategorier, da der kendes regulære Sarupanlæg, der har ligget så vådt, at de ind imellem har været oversvømmet i brugsperioden.³⁶ I kraft af den lave placering tæt på Indkildestrømmen kunne gruberne i Indkilledalen placeres i naturkategorien. Madsen har foreslået, at de store jordarbejder på Saruppladserne tjente til at skabe en passage mellem denne verden og en underverden i det neolitiske univers.³⁷ I tråd med det kunne tværpilegruberne i Indkilledalen tolkes som et sted, hvor man har haft kontakt med en sådan underverden med stærkt fokus på jagt. Muligvis har beliggenheden på holmen i den ellers våde dalbund og nærheden til Indkildestrømmen spillet en rolle heri.³⁸

NOTER

1. ÅHM 6152 Egnspanvejen, fundområde A. Std.nr. 120109 sb. 92-94. Udgravningen var en del af de arkæologiske undersøgelser af et vejtracé til en omfartsvej i det sydlige Aalborg. I udgravningen deltog stud.mag. Andreas Hegner Reinau, arkæolog Morten Lyngkjær Jensen, arkæolog Brit Vibe Smidt og undertegnede som udgravningsleder.
2. Astrup 2015.
3. Sarauw 2018.
4. Koch 1998, s. 99-108, pl. 68, 94, 95, 110, 127.
5. Andersen 1999, s. 31-34, s. 188; Ebbesen 1978, s. 72-76.
6. Eriksen og Madsen 1984, s. 72-75.
7. Marseen 1960, fig. 11, fig. 13.
8. Madsen & Petersen 1984, s. 99.
9. Thorvildsen 1940, s. 44-47; Madsen 1975, s. 130-132, s. 139.
10. C14-dateringer fra gruberne: A1323: AAR22336, 6198+-35, el. A1353: AAR2233, 6229 ± 35, eg og AAR22339, 6215 ± 35, ubestemt løvtræ. A1527: AAR22335, 6294

- ± 34 , ubestemt løvtræ, AAR22334, 6213 ± 30 , birk og AAR22453, 6250 ± 30 , ubestemt løvtræ. AAR22337, 7988 ± 35 , eg.
11. Rasmussen 2012, s. 61.
 12. Andersen 1999, s. 102.
 13. Langohr 1993, s. 41-45.
 14. Til eksempel fandtes på Hanstedgård 2.436 stykker flintaffald og syv tværpile (Eriksen og Madsen 1984, s. 70-72). På Sarup er forholdet 58.872 stykker flintaffald til 72 tværpile (Andersen 1999, s. 192, 227).
 15. Madsen 2009, s. 126.
 16. Madsen 2009, s. 127-129.
 17. Andersen 1999, s. 226-227.
 18. Becker 1939, s. 249-250.
 19. Andersen 1979, s. 84-92; Vang Petersen 1999, s. 90.
 20. Vang Petersen 1999, s. 89.
 21. Ved længdemålingen er den enkelte pil lagt op efter midterakse og målt efter, hvor langt den udbreder sig langs midteraksen. Dette mål indfanger pilens længde trods uregelmæssighed i æg og nakke. Nakkebredde er målt 0,5 cm fra pilens nakke, efter Andersen og Malmros 1966, s. 51.
 22. Vang Petersen 1979, fig. 12; Vang Petersen 1999, s. 90.
 23. Andersen & Malmros 1966, s. 52; Skaarup 1975, s. 62-63, 136-137.
 24. Skaarup 1985, s. 39.
 25. Andersen og Malmros 1966, s. 51-53, fig. 11; Skaarup 1975, s. 62, 136.
 26. Fischer m.fl. 1984, s. 22-27.
 27. Fischer m.fl. 1984, s. 40-42.
 28. Skousen 2008, s. 98-99, fig. 75.
 29. Skousen 2008, s. 161-162; Rasmussen og Skousen 2012, s. 153-155; Rasmussen 2004, s. 28-32.
 30. Staude 2011, s. 12, s. 36-40.
 31. Østergaard Sørensen 1995, s. 15-18; Klassen 2014, s. 33.
 32. Madsen 2009, s. 114-129.
 33. Rasmussen & Skousen 2012, s. 148-151.
 34. Ravn 2011, s. 139-147, 157.
 35. Rasmussen og Skousen 2012, s. 152-155.
 36. Troltoft Andresen 2013, s. 210; Boas 2001, s. 8; Klassen 2014, s. 25.
 37. Madsen 2009, s. 137.
 38. Seniorforsker Søren H. Andersen, Moesgaard Museum, takkes for indledende hjælp til analysen af fundet. Manuskriptet er blevet gennemlæst af museumsinspektør Uffe Lind Rasmussen, Moesgaard Museum og museumsinspektør Torben Birk Sarauw, Nordjyllands Historiske Museum. De takkes for konstruktive kommentarer.

LITTERATUR

- Andersen, N.H. 1999: *Sarup vol. 2. Saruppladsen*. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter. Højbjerg.
- Andersen, S.H. 1979: Flade skælhuggede skiver af Brovst-type. *Kuml* 1978, s. 77-98.
- Andersen, S.H. & C. Malmros 1966: Norslund – En kystboplads fra ældre stenalder. *Kuml* 1965, s. 35-114.
- Astrup, P.M. 2015: *Sea-level Changes in Mesolithic Southern Scandinavia. Long- and Short-term Effects on Society and the Environment*. Upubliceret ph.d.-afhandling fra Aarhus Universitet.
- Becker, C.J. 1939: En Stenalderboplads paa Ordrup Næs i Nordvestsjælland. Bidrag til Spørgsmålet om Ertebøllekulturens Varighed. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1939, s. 199-280.
- Boas, N.A. 2001: Blakbjerg. En befæstet plads fra tragtbægerkulturen i yngre stenalder ca. 3500 f.Kr. I: H. Andersen, P. Schødt Rasmussen & K.M.Q. Frandsen (red.): *En by og dens mennesker. Marie Magdalene før og nu*. Ryomgård, s. 4-8.
- Ebbesen, K. 1978: *Tragtbægerkultur i Nordjylland*. København.
- Eriksen, P. & T. Madsen 1984: Hanstedgård. A Settlement Site from the Funnel Beaker Culture. *Journal of Danish Archaeology* vol. 3, s. 63-82.
- Fischer, A., P. Vemming Hansen & P. Rasmussen 1984: Experimental Results and Prehistoric Examples. *Journal of Danish Archaeology* vol. 3, s. 19-46.
- Klassen, L. 2014: *Along the Road. Aspects of Causewayed Enclosures in South Scandinavia and Beyond*. Aarhus.
- Koch, E. 1998: *Neolithic Bog Pots from Zealand, Møn, Lolland and Falster*. København.
- Langohr, R. 1993: Types of tree windthrow, their impact on the environment and their importance for the understanding of archaeological excavation data. *Helinium* 33, s. 36-49.
- Madsen, T. 1975: Tidlig neolitiske anlæg ved Tolstrup. *Kuml* 1973-74, s. 121-154.
- Madsen, T. 2009: Aalstrup – en boplads og systemgravsanlæg ved Horsens Fjord. I: A. Schülke (red.): *Plads og rum i tragtbægerkulturen. Bidrag fra Arbejdsmodet på Nationalmuseet, 22. september 2005*. Nordiske Fortidsminder Serie C Bind 6. København, s. 105-138.
- Madsen, T & J.E. Petersen 1984: Tidlig-neolitiske anlæg ved Mosegården. Regionale og kronologiske forskelle i tidligneoolitikum. *Kuml* 1982-83, s. 61-120.
- Marseen, O. 1960: Ferslev-huset. *Kuml*, s. 36-55.
- Rasmussen, U. 2012: Lystrup Østergård. En værkstedspads fra yngre stenalder. *Kuml*, s. 9-73.
- Rasmussen, U. 2004: Kildeofre. *Skalk* 3, s. 28-32.
- Rasmussen, U. & H. Skousen 2012: Rituals at Springs during the Early Neolithic in Scandinavia. Non-monumental Ritual Behaviour in a Time of Megalithic Tombs and Causewayed Enclosures. I: M. Furholt & D. Mischka (eds.): *“As time goes by?” Monumentality, Landscapes and the Temporal Perspective*. Bonn, s. 145-158.
- Ravn, M. 2011: The Early Neolithic Volling site of Kildevang – its chronology and intra-spatial organisation. I: S. Hartz, F. Lüth & T. Terberger (eds.): *Early Pottery in the Baltic – Dating, Origin and Social Context*. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Band 89, 2008. Frankfurt a. M., s. 135-163.
- Sarauw, T. 2018: Toskibede huse fra yngre stenalder og ældre bronzealder i Nordjyl-

- land. I: L. Reedtz Sparrevohn, O. Thirup Kastholm & P.O. Nielsen (eds.): *Houses for the Living. Two-aisled houses from the Neolithic and Early Bronze Age in Denmark*. København.
- Skaarup, J. 1975: *Stengade. Ein langeländischer Wohnplatz mit Hausresten aus der frühneolithischen Zeit*. Rudkøbing.
- Skaarup, J. 1985: *Yngre Stenalder på øerne syd for Fyn*. Rudkøbing.
- Skousen, H. 2008: *Arkæologi i lange baner. Undersøgelser forud for anlæggelsen af motorvejen nord om Århus 1998-2007*. Højbjerg.
- Staude, K. 2011: *Lineares Grubenwerk und Siedlungsplatz Triwalk, Landkries Nordwestmecklenbrug: zur Chronologie der Trichterbecherkultur in Mecklenbrug-Vorpommern*. Udgivet online på hjemmesiden for Christian-Albrechts-Universität zu Kiel. https://macau.uni-kiel.de/receive/dissertation_diss_00012549.
- Thorvildsen, K. 1940: Jordgraven fra Vølling. I: H. Norling-Christensen & P.V. Glob (red.): *Fra Danmarks Ungtid*. København, s. 42-55.
- Troldtoft Andresen, S. 2013: Gammeltoft Odde – en kultisk samlingsplads ved Filsø fra bondestenalderen. *Opdatering: Museet for Varde By og Omegn 2012*, s. 202-210.
- Vang Petersen, P. 1979: *Atlantiske bopladsfund fra Nordøstsjælland og Skåne – Dateringsproblemer*. Upubliceret kandidatspeciale, Københavns Universitet.
- Vang Petersen, P. 1999: *Flint fra Danmarks Oldtid*. København.
- Østergaard Sørensen, P. 1995: Markildegård. En tidligeololitisk samlingsplads. *Kulturhistoriske Studier*, s. 13-44.